

פרקי מחקר ליום העצמאות' — השלמות

אהרן ארנד

היש אפשרות לעט סופר לכתב, הלא חללם של החיים רחב הוא מאד מה שקצר כל ספר מהשתרע עליו בשלימותו... כל רגעי חיינו המה פרקים פרקים מלאים רשומים רבים... ואם באנו לכתב אין אנו מספיקים.
(ראי"ה קוק, עין איה, שבת, א טג)

בראש חודש אדר תשנ"ח יצא לאור ספרנו 'פרקי מחקר ליום העצמאות'.¹ הרעיון לכתוב ספר זה נתגבש אצלי בהדרגה: בשנים האחרונות נהגתי לקרוא ביום העצמאות בקובץ המאמרים הרבניים 'הלכות יום העצמאות ויום ירושלים' (בעריכת נ' רקובר), ומתוך כך ביקשתי לקרוא דברים נוספים בעניינו של החג, ולא דווקא דיונים הלכתיים. נבירה מועטת בספרות הביאה אותי לכתיבת שני מאמרים קצרים ב'דף שבועי' של אוניברסיטת בר-אילן לקראת יום העצמאות: 'יום העצמאות בספרות הרבנית' (תשנ"ו), ו'יום העצמאות — הלכה מנהג וסיפור' (תשנ"ז). משהיו בידי שני אלה, עלה הרעיון להוציא חוברת דקה, שתכלול מאמרים אלה, בתוספת עניינים אחדים, ומספר מאמרים משל אנשים אחרים. אכן, הדברים החלו להתגלגל, השורות נתקבצו לעמודים, והעמודים הצטברו לפרקים, וכך תפחה החוברת הדקה והגיעה לכדי ספר שלם.

הספר בא אפוא לחקור את יום העצמאות מהיבטים שונים, לאורך יובלה הראשון של מדינת ישראל. נבדקו בו מעמדו של החג לאור הספרות הרבנית (ההלכה, המנהג, התפילה, הפיוט, הדרשה), יחס ההלכה למנהגי היום שנתעצבו על ידי ההנהגה המדינית (כגון זיקוקין די נור, חידון התנ"ך, המצעד הצבאי), היחס אל חג העצמאות במגזרים אחדים בישראל (הקיבוצים לגוניהם מחד גיסא ונטורי קרתא מאידך גיסא), נסיונות לקביעת מאכלים סמליים לחג (כולל ה'מנגל'), הדגל ביום זה וכלל ענייני ביהדות. להארת תרומתה של ההנהגה המדינית לעיצוב היום נתפרסמו כאן לראשונה תרשומות של דיוני ממשלת ישראל בשנותיה הראשונות המוקדשים ליום זה. כמו כן נבדקה סדרת הבולים שנדפסו מטעם רשות הדואר

1. הספר יצא מטעם לשכת רב הקמפוס של אוניברסיטת בר אילן.

לקראת יום העצמאות ויום הזיכרון לחללי מערכות ישראל. פרק אחד הקדשנו לחקר גלגוליה של התפילה לשלום המלכות והמדינה, ופרק אחד לסקירת הנושאים הנידונים בספרות הרבנית בכל הנוגע לחללי צה"ל וליום הזיכרון. את הספר חותמים שני מאמרים: מאמר של פרופ' דב שורץ, הודן במשמעותו של החג מבחינה פילוסופית, ומאמר מאת פרופ' יעקב ש' שפיגל, המביא רמזים ודרשות הקשורים ביום זה.

הספר מיועד למורים, לחוקרים ולמשכילים. משום כך לא נמנענו מלשלב בו מסמכים אחדים, אשר המורים יוכלו ללמד באמצעותם על מעמד החג ועל תכניו, וכן על ההתייחסות אליו מנקודות המבט השונות.

יש הטוענים שעדיין לא הגיעה העת שיבוא לעולם ספר על יום העצמאות, שכן אין הוא אלא חג צעיר בן חמישים שנה. אולי. אך ניתן גם לטעון טענה נגדית: בזמננו אפשר עדיין לשמוע עדויות חיות על השנים הראשונות של המדינה ולברר דברים בעל פה, לתעד ולציין דברים שקרו בעבר והקורים כעת, אירועים ופרטים שלא בהכרח יישמרו בעתיד. על דרך משל, לו היה מצוי בבית מדרשו של רש"י אדם בעל גישה מחקרית כזו של ימינו והיה מתעד את מה שהוא רואה, כלום לא היה מקל על החוקרים של היום את מלאכת החקירה והעלאת ההשערות שלהם?

והנה, כבר עתה, שנה מאז יצא הספר, מצויים באמתחתנו פרטים חדשים, השלמות לספר זה: מקצתם הם בבחינת עדכונים לאור הספרות שנתחברה מאז, מקצתם דברים שנתבררו ונתחווירו לנו רק לאחר פרסום הספר, אף שכבר היו מצויים בעולם בעת כתיבתו. נביא כאן אפוא את ההשלמות האלה לפי סדר פרקי הספר תוך ציון העמודים.²

יום העצמאות בספרות הרבנית בהלכה ובמנהג (פרק א)

ספרים על מועדים המייחדים פרק ליום העצמאות

א. הזכרנו ספרים אחדים על מועדי ישראל, שמחבריהם דתיים, ואשר יוחד בהם מקום ליום העצמאות (עמ' 16 הע' 8). לאחרונה נתוודעתי לעוד ספרים אחדים. דב רוזן חיבר ספר מעניין ומיוחד בלשונו ובסגנונו, הנקרא 'עץ הדת', ובו מאמרים על מגוון נושאים בהווה הישראלית, כולל גם יום העצמאות.³ ספר אחר, 'מצבא העבודה', מכיל פירושים לתורה ונאומים לחגים של הרב מרדכי אליהו סלושץ, שהיה רב בשכונת קטמון בירושלים. בספר זה מובאת דרשה שנשא המחבר ביום העצמאות תשכ"ה.⁴ הרי קטע מדבריו:

2. השלמות אחרות הינן בפרטים שאינם קשורים ישירות ליום העצמאות, אך קשורים הם לעניינים הנוכחים בספרנו.

3. ד' רוזן, עץ הדת, ירושלים תשכ"ג, עמ' 112-119. תדתי לד"ר רפאל בנימין פזן שהפנינו לספר זה.

4. רמ"א סלושץ, מצבא העבודה, תל אביב תשכ"ח, עמ' קעד-קעה. תדתי לבן המחבר, הרב צבי א' סלושץ, שהפנינו לספר זה. גם הרב ברוך ישר (שליכטר), שהיה רבה של עכו, מקדיש בספרו תורת חיים, תל אביב תש"ך, מקום ליום העצמאות. הרי קטע מדבריו (עמ' קלב): 'ורצוי לקדש את היום הזה בהלל ובהודיה לה' על הנסים ועל ההצלה, ולא להפכך ליום של שחוק, הוללות ובטלה'.

זה היום הגדול, חג עצמאותנו, הוא ללא ספק מאת ה' יחברך כמו החג של חנוכה ופורים, אבל מה רב המרחק וההבדל ביניהם. לפני הפורים היו לנו צרות ויסורי נפש, והקב"ה הצילנו, ומי הלך בראש עמנו אז? מרדכי הצדיק וחבריו אנשי כנסת הגדולה שהחזירו עטרה ליושנה, וקיימו וקבלו. לכן חדרה הקדושה והטהרה לחג הפורים. בהג החנוכה היו לנו מלחמות נוראות, וגם שם הצילנו הקב"ה, ומי הלכו אז אתנו בראש? מתתיהו הצדיק ובניו המכבים הגיבורים, הלוא המה הקדושים וחבריהם שמסרו את עצמם בעד כבוד ה' ותורתו, ועל ידי צדיקי עולם אלו חדרו ללא ספק אורות הקודש לתוך לבו ודמו של העם. אבל כנס הזה של עצמאותנו... מי עומד בראש? והמעוות טרם נתקן... ואני עומד ומשתומם: רכוננו של עולם! היכן הוא קדושתו וטהרתו של היום הזה? ותשובתי היא: אנו מוכרחים לומר שהקדושה מתהלכת ומקפת מסביב ליום הזה ומחפשת לה למצוא איהו פתח או אשנב קטן כדי לחדור פנימה לתוך היום הגדול הזה, ובידינו תלי הדבר. חובה גדולה רובצת עלינו להכניס ולהחדיר את הקדושה לתוך היום הזה. אנו צריכים, מוכרחים ומחוייבים לתקן קודם כל את מעשינו אנו, להצית שביב של אור התורה בלבנו. יחד עם זאת חובתנו הגדולה לחזק את אמונתנו ומורשת אבותינו אצל בנינו ובנותינו, להשפיע בכל כוחותינו על הדור החדש... במעשים שאנו נעשה לחזק בלבנו ובלב בנינו את האמונה בהשגחה האלוהית עלינו, ולעקור מהשורש את המחשבה הורה והפסולה של 'כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה', אז על ידי כך אנו נפתח לקדושה פתח לחדור ליום הגדול הזה של חג עצמאותנו, והקדושה תכנס ותמלא את היום הזה כמלאו אורה והיה.

נציין גם ספר שיצא לאחרונה, 'שאל בנך ויגדך' — ושאלת בחגיך' מאת אריה פליהימר, המכיל שאלות מנחות וחידות בענייני החגים, ובו מוקדש פרק ליום העצמאות.⁵

ענייני הלכה

ב. הזכרנו כי מפעם לפעם מתפרסמות תשובות הלכתיות בעניין יום העצמאות (עמ' 21). נביא כאן שאלה ותשובה נוספת מימי קום המדינה, שנתפרסמה זה עתה.⁶ הרב פרג' חלימי, רבה של קונסטנצין באלג'יר, שלח מכתב בו' תמוז תש"ט לרבנות הראשית בישראל ובו שאל:

בעבור יום ה' באייר העבר העתונים כתבו על שם בית דין הגדול שיעשו אותו יום כמו ל"ג לעומר התירו בו אפילו לישא אשה.⁷ ובעבור זה הקהל חשבו בדעתם שכבר באה הגאולה וגאולה שלמה, ועל ידי זה שמחו בדעתם שאין להתענות עוד תעניות החרבן כי בהתירא ניחא להו. ואנחנו לא ידענו מה להשיב להם, ועל כן באנו לבקש מכבוד תורתכם להודיענו מה יעשה ישראל.

שאלה דומה הופנתה לרבנות הראשית מקהילת אסטנבול. כה רבה היתה השמחה באותם

5. א' פליהימר, שאל בנך ויגדך — ושאלת בחגיך, פסגות חשני"ט, עמ' 217-238. וראה לאה חובב, יום העצמאות ביצירות לילדים', בגיליון זה של דרך אפרתה.

6. ראה ר"ש כ"ץ, 'ממסמכי הרבנות הראשית משנות קום המדינה', תחומין, יח (תשנ"ח), עמ' 486-488.

7. הרב כ"ץ מעיר כי ההחלטה להתיר נשיאת אשה ביום העצמאות כוטלה ימים ספורים לאחר פרסומה, וכנראה לא הגיע דבר הביטול לידיעת הקהילה באלג'יר.

ימים ראשונים, אפילו בקרב יהדות התפוצות, עד שחשבו לבטל את התעניות. שבועיים לאחר מכן שלחה הרבנות הראשית לישראל תשובה קצרה לשתי הקהילות:

צום תשעה באב יסודו בחרבן בית המקדש ולא נתבטל לא הוא ולא יתר הצומות.

ג. הזכרנו את דעתו של האדמו"ר מסאטמר, הרב יואל טייטלבוים, נגד חגיגת יום העצמאות (עמ' 15). עתה פרסם איש אמונו, הרב בן ציון יעקובוביץ, ביאור לתמיהה כיצד עלה על דעת ר' יודל קרויז מאנטוורפן לשאול מיד אחר הכרות המדינה את האדמו"ר מה דעתו על אמירת הלל ביום העצמאות. הרי קטע מן הביאור⁸:

יהודים במערב אייראפא... שחזרו מעורכי המלחמה המרה, בודאי ראו בהקמת מדינה, הצלה אדירה... ובפרט בעיר אנטווערפן הקיף רעיון הציוני חוגים רחבים (כידוע), וכתוצאה מזה אין פלא, שגם יחיד סגולה של עיר הזאת, נסחבו עם זרם "ההתפעלות מהקמת המדינה" וגם הם אמרו הלל... ור' יודל... בראותו את כל הנעשה... פנה אל רבינו הקדוש לשאול באורים את דעתו הגדולה... דעת הקהל אשר יצא על כל קהלות הקודש היה מושפע עד כדי כך, שלומר הלל היה בתכלית הפשיטות שצריך להודות ולהלל.

ד. בענין הלכות היום ומנהגיו ראוי לציין מקור נוסף ובלתי שגרתי: מאמר של הרב חיים דוד הלוי ז"ל, שהיה רבה של תל אביב. לאחר דיון במקורות הלכתיים הציג הרב מספר דינים ומנהגים ליום זה, תוך שהוא מסתייג ואומר שהדברים תלויים בהחלט מועצת הרבנות הראשית. לדעתו ראוי לברך לפני תפילת ערבית: "בא"י אמ"ה שעשה לנו נסים בזמן הזה", ובדורות הבאים יברכו: "בא"י אמ"ה שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה"⁹. הוא גם קרא לחבר מעין הגדה של פסח שתכלול קטעים מהמקרא והמדרש על חובת העלייה לארץ

8. רב"צ יעקובוביץ, זכור ימות עולם, ח"ד, בני ברק תשנ"ז, עמ' תקצ-תקצב. תשובת האדמו"ר מצויה באוסף המכתבים דברי יואל, ח"א, ברוקלין תש"מ, מכתב עג. תודתי לר' מאיר וונדר שהפניתי לספרו של יעקובוביץ. אגב, המחבר (עמ' תקצב) מספר כי בהיותו בעיר מולדתו שבהונגריה בליל שבת שאחרי הכרות המדינה רצו מספר מתפללים לומר הלל בטוף התפילה, והוא ענה כנגדם: "רק לפני ארבעה (!) שנים היה בית הכנסת זה מלא... אנשים ידאים ותמימים. ובטוחני שאילו היה חי אף אחד מהזקנים לא עלה על דעת לחדש ענינים אשר לא שערסם אבותיהם. כי ידוע שעל אמירת הלל בליל פסח... לא אומרים הלל בקהלות אשכנזיות... ופתאום עכשיו נאמר הלל? היחכן! מה שקרה עכשיו, הקמת המדינה, זה פרי עשתונותיו של כופר בעיקר ר"ל וכת דיליה... הכי עולה על הדעת שרבותינו... [לחמו נגד הרעיון הציוני... שהם טעו ח"ו (ולהבדיל) הכופר וכת דיליה צדקו". אגב, בענין ספרו של ר"י יוסף ילקוט יוסף (עמ' 17): הפני הרב שמואל כ"ץ לילקוט יוסף, ח"ג, ירושלים תשנ"א, עמ' תקס"ח-תקס"ט, בו מזהיר המחבר לא לברך על הלל ביום העצמאות ולא לברך שהחיינו.

9. ראה גם דברי הר"ש גורן בתוך הלכות יום העצמאות ויום ירושלים (בעריכת נ' רוקבר), ירושלים תשמ"ה, עמ' רע"ד-רפ"ו. לעומתם, הרב שמואל דוד (רבה של עפולה) במאמרו 'בענין ברכת "שעשה נסים" ביום העצמאות וביום ירושלים', דף קשר (של ישיבת הרעציון), 184 (כ"ח אייר תשמ"ט), סבור כי יש לברך "שעשה נסים" בלא שם ומלכות, ורק המרגיש צורך נפש לברך הברכה יש לו על מה לסמוך.

ישראל ועל מצוות שחרורה מידי זרים, וכן תיאור חי של הניצחון במלחמת השחרור הכולל את עיקרי ניסי ה' במלחמה זו. הגדה זו תיקבע כחובה לקריאה בכל בתי הכנסת. הרב הרחיק לכת עד כדי הצעה להוסיף בגוף תפילת העמידה בקשות מיוחדות לשלום המדינה, להתפתחותה, לביצורה ולהתעצמותה. זאת, על יסוד העיקרון שניתן להוסיף בתוך הברכה לפני סיומה בהתאם לצרכים. בתפילת שחרית, סבור הוא, שיש לומר פסוקי דומרא של שבת כולל 'עשמת כל חי', לגמור הלל בברכה, לקרוא בתורה בדברים פרק ל עם שלושה עולים, ולהפטיר 'עוד היום' בלא ברכה.¹⁰

ה. הזכרנו את התופעה, שבבתי התפילה מרבית להתווכח על הלכות יום העצמאות (עמ' 22, 40 ועוד). נוסף כי היו חזנים שפוטרו בעקבות ויכוח על סדרי התפילה ביום זה. כך למשל פוטר חזן בבית כנסת במרכז הארץ בשל סירובו להישמע להוראת הרב, שצויה עליו לומר הלל בברכה בליל יום העצמאות. והרי עוד שני סיפורים. קרוב משפחה שלי, הנוטה לחרדיות, התפלל פעם ביום העצמאות בבית הכנסת 'חורב' בירושלים ושמע שם את הוראת הרב שכולם יעמדו ויאמרו הלל; תגובתו היתה: אני אשב ואומר "לא לנו". קרוב אחר שלי, חרדי למהדרין, אמר לי כי פעם שאלוהו אם נוהג הוא לקרוא את מגילת העצמאות ביום העצמאות (ראה עמ' 63, 166), והשיב: מסכים אני לקרוא את המגילה בתנאי אחד: שאת רשימת החתומים בשולי המגילה אקרא בנשימה אחת.

ו. הזכרנו את המתירים גילוח ביום העצמאות (עמ' 23). נציין כאן חליפת מכתבים בנושא זה. הרב בן-ציון הכהן, רב העיר זוארה שבלוב ואח"כ רב באשקלון, שאל בשנת תשי"ח את הרב רחמים חי חויתה הכהן, ראב"ד ג'רבה ואח"כ חי במושב ברכיה, אם ניתן לסמוך על הודעה שפורסמה בעיתון כי הרב יצחק נסים החיר גילוח ביום העצמאות. השיב לו הרב הכהן כי כך

10. רח"ד הלוי, דת ומדינה, תל אביב תשכ"ט, עמ' 88-113. כשפרסם רח"ד את מקור חיים השלם, ח"ד, ירושלים תשל"ב (?), הקדיש ביניים שבין פסח לעצרת, מקום גם לה' ולכ"ח אייר. הרי קטע מדבריו (עמ' 146): "מבחינה הלכתית טרם קבלו ימים אלה את צביונם הסופי. העם היושב בציון עושה ימים אלה כפי שמצפוננו מכתוב לו, יש המברכים שהחיינו ושעשה נסים ביום ה' אייר בשם ומלכות, וכן הלל וברכה בשני הימים, ויש שכבר הנהיגו הרצאת ספר-תורה והפטרה על דעת עצמם, ויש הנוהגים בדרך אחרת. ואף דעת חכמי התורה חלוקה. לכן, אין עדיין אפשרות להכניס ימים אלה במסגרת חיבור זה העוסק בהלכה פסוקה. דעתנו הפרטית על ימי ה' וכ"ח אייר משמעותם והלכותיהם בחינת הצעה בלבד, כתבנו באורך בספרנו "דת ומדינה...". ובספרו קיצור שולחן ערוך מקור חיים, תל אביב תשל"ה, עמ' 227, כתב: "קבעו רבותינו שבוודי הקודם את יום ה' באייר ליום הלל והודיה לה' על הנסים והנפלאות שעשה לנו בהכרות הקמת מדינת ישראל... וראוי לכל אדם להודות ולהלל לה' על כל הטובות אשר גמלנו, ולהתפלל אליו שיוכנו לגאולה שלמה". חתנו, הרב אחיה שלמה אמיתי רב הקיבוץ שדה אליהו, אמר לי כי רח"ד הלוי עצמו לא אמר הלל בלילה אלא ביום וכלי ברכה, משום שלא רצה לנהוג בניגוד להחלטת מועצת הרבנות הראשית. כן סיפר לי, כי רח"ד הקפיד לטייל ביום העצמאות כל פעם במקום חדש ולערוך סעודה חגיגית.

גם הוא שמע מהרב הראיה בשם הרב נסים, אך הרב הראיה עצמו סבור כהרב עזיאל שלא להתיר זאת. וסיים ר' רחמים תשובתו¹¹:

ואני אומר דהעושה כדעת הרב נסים... אין לנו למחות בו והירא את דבר ה' יחוש לעצמו.

לענין הגילוח ביום העצמאות נדרש לאחרונה חיים רוזנברג מאנטוורפן, בחיבור 'זקן גרשון' שהוציא לאור סמוך ליום העצמאות תשנ"ח, ובו פרק שלם בנושא זה (עמ' 39-53). המחבר כותב כי ראה "שהרבה יראים ושלמים מאנשי המזרחי כאן מתגלחים לקראת ה' באייר", וביקש למצוא מקורות רבניים בנושא זה. הוא מנה את שמות הרבנים שמתיירים ואת שמות האוסרים. עוד הוסיף כי בענין דעת הרבנות הראשית נתברר לו כי היא לא התירה גילוח ותספורת, והרב נסים כשהתיר גילוח — בפסק פרטי התיר, ולא בתוקף היותו הרב הראשי לישראל. כן נודע לרוזנברג, כי הרבנים צבי יהודה קוק, שאול ישראל¹² ואברהם שפירא התירו בעל פה גילוח ביום העצמאות. בסוף דבריו צירף רוזנברג תשובה שקיבל מהרב שפירא בענין זה. הרי עיקרה:

הרבנות הראשית לישראל לא הזכירה על היתר תספורת ביום העצמאות, אבל יסוד ההלכה של הראשלי"צ הרב נסים מיוסד על פסק של הרב"ז שצטט הרב פראנק... שלאדם שיום מסוים בימי הספירה הוא יום חג, אין באותו יום איסור של תספורת, ואין מי שיחלוק על הרב"ז... וכמו שלסנדק בימי הספירה שאצלו הוא יום חג מותר להסתפר, וכמו כן לאדם הנוהג על פי פסק הרה"ר לישראל לגבי יום העצמאות, והכל תלוי ביחס ליום העצמאות אם הוא חג בשבילו... ועל כן נהגו באותן ישיבות החוגגים את יום העצמאות בהלל ובהודיה שעל פי הרב"ז נוהגים להסתפר, ובישיבות שאינם נוהגים לחוג את יום העצמאות אין משתה ושמחה ובהם לא מסתפרין.

סידורים

ז. הזכרנו (עמ' 24) את הנוסח המיוחד לכרכת שהחיינו שבסוף תפילת ערבית של יום העצמאות, שהוצע ב'סדר התפלות וההודיות', שיצא מטעם הרבנות הראשית בשנת תש"י:

ויברך דוד את יי לעיני כל הקהל ויאמר דוד ברוך אתה יי אלהי ישראל מן העולם ועד העולם שהחיינו וקיימנו והגיינו לזמן הזה.

לכרכת פשרה זו התייחס הרב שאול חנא קוק, והראה שלא מדובר בהמצאה חדשה, שכן כבר היה הדבר לעולמים בספר 'בית אהרן' לר' אהרן פולד (1791-1848) שכתב:

קבלה בידו [ש=ר] שלמה ולמן טריער] מפי אביו ז"ל, בכל מקום שיש ספק ברכה אמר תחלה הפסוק ויברך דוד וכו' מעולם ועד עולם אשר קדשנו וכו', דפסוק זה היו כאילו אמר שם ומלכות.

11. ראה רב"צ כהן, שו"ת שערי ציון, אשקלון תשמ"ד, או"ח סי' לה.

12. אני כתבתי (עמ' 23 הע' 22) כי נודע לי שר"ש ישראלי אסר גילוח. בעקבות דברי רוזנברג בדקתי שוב את הנושא ומשפחתו של הרב ישראלי נמסר לי כי הוא סבר שלא ראוי להתגלח, אך מי שמרגיש שמחה ורוצה להתגלח ראוי (כדעת רצ"פ פרנק).

רש"ח קוק הוסיף כי מחמת שלא נחה דעת הרבנים בכרכת פשרה זו ליום העצמאות, הוא מציע פשרה אחרת לקראת יום העצמאות תשי"ב: לומר ברכת שהחיינו בשם ומלכות ומיד לאחריה את המלים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", וזאת כדי לצאת מחשש ברכה לבטלה, כשם שאנו נוהגים לעשות אחר ברכת תפילין של ראש.¹³

ח. תיארונו את 'תקן יום העצמאות' שערך הרב משה צבי נריה (עמ' 25-26). אדם הקורא ב'תקן' על שלוש מהדורותיו (תשט"ו, תשט"ז ו'תשכ"ב) משתומם שאין בו כל פתיחה או הקדמה. אף שם העורך אינו נזכר. מהדורת תשכ"ב פותחת אמנם במכתב ברכה שכתב הרב יצחק אייזיק הרצוג (בניסן תשט"ו) לרב נריה (ואף בו הועלם שמו של הנמען). עתה נתברר כי הרב נריה אכן חיבר 'פתיחה לתקן יום העצמאות', וכנראה חשב להביאה כהקדמה ל'תקן', אך לאחר מכן נגנזה. הרי אפוא עיקרי הדברים בפתיחה זו, שנדפסו רק לאחרונה, שנתיים אחר פטירתו¹⁴:

דבר נפל בישראל, אחרי שנות אלפיים זכינו למדינה עצמאית, ואילו חכמי התורה לא מצאו עוז בלכם להכריז על יום הכרות המדינה כעל יום חג מקודש בתקנת חכמים וקבלת הדור. הכופרים באמונת חכמים חוגגים את נצחונם, והמאמינים מתלבטים במבוכתם. והנה העם נפוצים על ההרים, זה בכה וזה בכה, ותורת כל אחד ואחד בידו "ברצותו חוגג וברצותו ממוגג", והכל מתוך "דעת נוטה" ולא מתוך "דעת תורה" — על כן שנסתי מתני וארצה אחרי הקוצרים, ללקוט אמרים, מפי סופרים וספרים, אשר יורו המורים, קדושי עלינים אשר מימיהם אנו שותים ומפיהם אנו חיים. הדפים הבאים, כוונתם להפיר את חגם של הכופרים, לברר את מבוכת המאמינים, ולהוכיח כי מקורות ההלכה האיתנים והברוכים מפכים בעוז, ודברי ראשונים וחידושי אחרונים מצטרפים יחד ומעמיקים את ההבנה ואת הגישה לעיצומו של יום טוב נוסף לישראל... מתברר שיש ויש אפשרות לקבוע ולקדש יום חג לישראל. היום צריך להיות ראוי לכך, לא רק מצד תכנו המדיני החילוני, אלא גם מצד תקפו הרוחני המקודש... זכינו לעצמאות מדינית, ברם הגלות הרוחנית והשעבוד הרוחני עדיין בתקפם הם עומדים... ומכל מקום, ודאי עלינו לסמוך גאולה לשירה. עלינו להכיר בגודל נטינו ובעוצמת התשועה בעצם הקמת מדינתנו ופתיחת שערי הארץ לאחינו מכל קצוי תבל... ישראל דקדישין לזמנים" — קדושת זמנים צריכה לבוא מלמטה, על ידי ישראל.

איני יודע מדוע לא הורפסה פתיחה זו, אך שערי השערות לא ננעלו: ברור היה לרב נריה שבפתיחה ל'תקן' הוא חייב להתייחס למעמדו הרתי של היום, ואכן הוא התייחס בפתיחה דלעיל לויכוח זה. אך לאחר שכתב את הפתיחה הוא נמנע מלפרסמה, שכן הוא לא רצה להכניס ל'תקן' (ודאי לא לתחילתו) את ויכוח הרבנים סביב יום העצמאות.

13. ראה רש"ח קוק, "שהחיינו" בחג העצמאות, בתוך: רקובר, לעיל הע' 9, עמ' רסז-רסט. הציטוט הוא מספר בית אהרן, פרנקפורט עמ"ץ תר"ן, 'תולדות המחבר', הע' ח.

14. ראה רצ"פ נריה, 'פתיחה לתקן יום העצמאות', ישראל במדינתו — מאורות נריה (בעריכת ר"ר האס), קרית מלאכי תשנ"ח, עמ' 136-137.

בענין סדרי התפילה שב'תקון': כעת הודפס תיאורו של הרב נריה על סדר היום של יום העצמאות בישיבת כפר הרווא"ה, כנראה בשנת תש"ט. הרב נריה היה ראש הישיבה, כך שמסתבר שהוא זה שעיצב את סדרי היום בישיבה. בין הפרטים שמציין הרב נריה¹⁵: בתפילת שחרית נאמר גם הקטע 'נשמת כל חי', ובתפילת מנחה הוקראה ההפטרה 'שוש אשיש' (ישעיה טא, הפטרת פרשת נצבים), ובסיום תפילת מנחה שרו 'אדון עולם' ו'לשנה הבאה בירושלים הבנויה'. אמנם, לא מצאתי ב'תקון' כל אזכור מיוחד בנוגע לתפילת מנחה. אף בסדרת 'סדר התפלות וההודיות' שיצאה מטעם משרד הדתות והרבנים הראשיים לישראל בשנים הראשונות של המדינה נאמר ביחס למנחה רק שאין אומרים בו תחנון.

ט. הזכרנו שרוב ציבור המתפללים הציוני מתפלל בנוסח אחיד כדוגמת זה שבסידור 'רינת ישראל' בעריכת ר' שלמה טל ז"ל (עמ' 32). מעניין כי בהוראות לאמירת ההלל בסידור זה לפי נוסח הספרדים ועדות המזרח (ירושלים תשל"ו, עמ' 377), כתוב: "ובחסדי ה' עמנו נתוספו עוד שני ימים בהם אומרים הלל בלי ברכה ביום העצמאות ובכח אייר (יום חרות ירושלים) וסימנך: "ואני אבט"ח בך".¹⁶ הערת הראשון לציון הרב עובדיה יוסף שליט"א.

י. כתבנו כי ברוב הסידורים הנדפסים בישראל והיוצאים מטעם הורם החרדי לא נזכר יום העצמאות ותפילותיו (שם). נוסף כאן פרטים אחדים בענין זה. בסידור 'קול יהודה' לספרדים ועדות המזרח (ירושלים תש"ן), הפריט האחרון שבתוכן העניינים הוא יום העצמאות וישנה הפניה לעמ' 654. אך הסידור מסתיים בעמ' 653, וצידו השני של עמ' 653 הוא עמוד חלק. אפשר שעורך הסידור הקדיש עמוד ליום העצמאות ואילו באחד משלבי ההדפסה בא משהו והשמיט את דבריו. בסידור אחר, 'תפילת ישרון' לספרדים ועדות המזרח (ירושלים תשנ"ה), ישנו סדר תפילות לחג העצמאות (עמ' 430-432), רובו מוקדש לתפילת ערבית, ואילו תפילת שחרית זוכה להתייחסות מועטת בלבד, הרי היא:

כפסוקי דזמרה מוסיפין השמים מספרים וכו', ואומרים או ישיר פסוק בפסוק, אחרי חזרת הש"ץ אומרים חזן וקהל: מי שעשה נסים לאבותינו....

דרשות

יא. ביחס לדרשות הרבנים ליום העצמאות כתבנו כי מקצת מהדרשות הועלו על הכתב, אך מפורזות הן זעיר פה זעיר שם "ולכלל קובץ טרם נתלכדו" (עמ' 33). אך עברו שבועיים מעת

הופעת ספרנו והנה ראה אור הספר 'זה היום עשה ה' המכיל לקט דרשות ומאמרים ליום העצמאות שנשא הרב שאול ישראלי (בעריכת ישראל שריר). עוד נוסף, כי גם הרב עמרם אבורביע הדפיס שתי דרשות שלו ליום העצמאות בספרו 'נתיבי עם'.¹⁷ שם גם הביא נוסח מיוחד של תפלה "שקבענוה לאמרה בצבור לרפואת הפצועים מחיילי צה"ל" ביום העצמאות אחרי אמירת התפילה לשלום חיילי צה"ל.

מנהגי רבנים

יב. תיארונו את מנהגי הרב משה צבי נריה ביום העצמאות (עמ' 38-39). כעת נתפרסם מאמר של אשתו, הרבנית רחל נריה, המתארת מנהגי בעלה ביום זה בשנים הראשונות למדינה. במאמר זה ישנם פרטים אחדים שלא הזכרנו¹⁸: הרב נריה נהג ביום העצמאות בבוקר להאזין לרדיו לשידור התפילה החגיגית בבית הכנסת 'ישורון' בירושלים. כן השתדל להקשיב לטקס חלוקת פרסי ישראל, אם כי בגלל תפילות מנחה ומעריב ההאזנה היתה חלקית. עוד כותבת הרבנית, כי למרות שבעלה כתב ב'תקון' שנוהגים ללכת ד' אמות חדשות בארץ ישראל —

הכוונה היתה בעיקר לאחרים. הוא נמנע מאד מלעזוב את הבית ביום העצמאות. זה היה לו יום עיון בהלכות המדינה, בנוסף להאזנה לרדיו.

יג. נוהג היה הרב צבי יהודה קוק ביום העצמאות לדרוש בישיבת 'מרכז הרב' בענין מהלך גאולתנו ולקשור את הדברים אל פרק התהלים, שמספרו כמספר השנים שעברו משנת הקוממיות (עמ' 39). תלמידו, הרב אליעזר ולדמן, ראש ישיבת ההסדר בקרית ארבע, ממשיך במנהג זה מדי שנה בשיחתו בישיבה.¹⁹ אין דבריו מוסבים דווקא על פרק התהלים, אך מקפיד הוא להתייחס למספר שנות המדינה ולמה שיכול מספר זה לסמל. כך למשל בשנת תשל"ד (= כ"ו שנים למדינה) הוא דיבר על קריאה בשם ה', שם הויה (= י-הויה), שהערך המספרי שלו הוא כ"ו. ובשנת תשל"ה (= כ"ז שנים) דיבר על מידת ההודככות (= זך): תפילה זכה, אמונה זכה וכד'. בשנת תשל"ח (= ל' שנים) דיבר על מידת הכוח שיש בעם ישראל, שכן (אבות ה' כא) "בן שלשים לכוח", ובשנת תשל"ט (ל"א שנים) התייחס גם לפסוק מפרק ל"א בתהלים וגם לאותיות 'אלי שבמלה ישראל, שהיא שיר-אל, שירת עם ישראל לפני ה'. ובשנת תשמ"ג (= ל"ה שנים) סבבו דבריו סביב פסוקים מפרק ל"ה בספר תהלים, ובפתח דבריו רמז למנהגו הנזכר לעיל של רצי"ה²⁰:

17. ר"ע אבורביע, נתיבי עם, ח"ב, ירושלים תשכ"ו, עמ' שטז-שית. אגב, בענין הפיוט לכבוד יום עצמאות 'אתן הודאות' של הרב יוסף משאש, שהיה רבה של חיפה (עמ' 35) ובענין הפיוט הדתי המזרחי בכלל ראה כתר ר"ד באר, 'פיוט מסורתי ליום העצמאות', נקודה, 214 (תשנ"ח), עמ' 21-23.
18. רחל נריה, 'יום הזכרון ליום העצמאות עם קום המדינה בישיבה, בבית, ובכפר הרווא"ה', ישראל במדינתו, לעיל הע' 14, עמ' 148-150. אגב, בענין ההליכה ארבע אמות (להלן): אני כתבתי, על פי מה ששמעתי מהרב פתחיה נריה, שהרב הקפיד ללכת ארבע אמות.
19. כך מסרה לי בתו, הגב' הדסה ערמי.
20. שיחות הרב ולדמן כשנים תשל"ד-תשל"ה נדפסו בקובץ שם עולם (בעריכת מ' עוזרי — י' לירזוביץ).

15. רמ"צ נריה, 'יום העצמאות בישיבת בני עקיבא', שם, עמ' 147.

16. ביאור הסימן: בסידורים מצוי סימן לימים בהם גומרים את ההלל בחו"ל: 'בבט"ח' (ב' ימים ראשונים של פסח, ב' ימים של שבועות, ט' ימים של סוכות עם שמיני עצרת, ח' ימים של חנוכה). אך בארץ ישראל אין שני ימים טובים וממילא הסימן הופך מ'בבט"ח' ל'אאח"ח' חסר המשמעות. אך כעת שנוספו שני ימים לאמירת הלל (יום העצמאות ויום ירושלים) יש סימן גם לבני ארץ ישראל: 'אבט"ח' (= א' של פסח, ב' ימים של יום העצמאות ויום ירושלים, ט' של שבועות עם סוכות, ח' של חנוכה).

שלמדנו להכיר ולהתבונן — במיוחד מאז אותו יום, יום העצמאות ה־י"ט של מדינתנו מתוך דברים של מו"ר הרב צבי יהודה זצ"ל — ...את הביטויים המיוחדים של דברי השבח וההודיה, שמבטאים את התוכן של כל פרק ופרק בעצמאות ישראל. בפרק ל"ה צריך להזכיר ולקרא את דברי רוד מלך ישראל...

'התקוה'

י"ד. הזכרנו המנהג בכמה בתי כנסת לשיר 'התקוה' במוצאי יום הכיפורים (עמ' 42). כעת נתברר לי שכפי הנראה מקור המנהג הוא בשירת 'התקוה' ששרו צעירים לאחר ששמעו קול השופר בכותל המערבי לאחר תפילת נעילה בשנות הארבעים, קודם הקמת מדינת ישראל.²¹ בנושא התייחסויות רבניות להימנון נוסף כאן שתי תשובות, חיובית ושלילית. הראשונה מאת הרב משה מימון, שהיה רב העיר עפולה, על השאלה אם מותר לשיר 'התקוה' בימי בין המצרים. הרב התיר את הדבר, שכן 'התקוה' —

אינו שיר מוסיקלי ופיוטי של שמחה אלא הכנסת האמונה בלכות העם שבוא תבוא הגאולה השלמה לפי רוח התורה בבנין בית המקדש והגואל צדק משיח צדקינו אמן.

תשובה שניה היא של הרב אברהם וינפלד, שנשאל אם ראוי למחות במי ששר את פרק כזו בתהלים במנגינת 'התקוה'. הרב השיב שאין לנגן ואף לא ראוי לשבת בחברת המנגנים פרק תהלים במנגינת 'התקוה', כי כוונת המנגנים היא להזדהות עם התנועה הצינונית אשר הציבה לה למטרה לשנות את מהות האומה הישראלית. אך אין למחות במנגנים כי מדובר במחלוקת בין הזרמים השונים ביהדות הדתית.²²

יום העצמאות ביהדות התפוצות

טו. לענין יחסה של יהדות התפוצות ליום העצמאות (עמ' 53-55) יש לציין כעת לחיבורו של ח' רוזנברג (הג"ל, סעיף 1). הוא כירר כיצד נוהגים ביחס לאמירת הלל ביום העצמאות בעשרות בתי כנסת במקומות שונים בארה"ב וברחבי אירופה — בלגיה, שוויץ, אנגליה, סקוטלנד, צרפת, הולנד, גרמניה, צ'כיה, פולין, איטליה ורוסיה. מסקנתו: רוב תפוצות ישראל בגולה נוהגים לומר הלל בלי ברכה.

חברון תשל"ז, עמ' 549-561, שיחותיו בשנים תשל"ח-תשל"ט מצוינות בעלוני ממרא, 38 (תשל"ח), עמ' 4-8, ושם, 42 (תשל"ט), עמ' 9-4, ושיחתו בשנת תשמ"ג פורסמה בספרו על דעת המקום והזמן, קריית ארבע תשמ"ג, עמ' 116-122. הציטוט כאן הוא משם, עמ' 116.

21. ראה מאמריי, 'מנהג שירת 'התקוה' אחרי תקיעת שופר במוצאי יום הכיפורים', דף שבועי (מטעם אוניברסיטת בר אילן), 255 (וילך תשנ"ט), עמ' 3-4; 'עוד על שירת 'התקוה' במוצאי יום הכיפורים', שם, 270 (שמות תשנ"ט), עמ' 6.

22. ר"מ מימון, שו"ת הלכה למשה, ירושלים תשי"ח, אר"ח סי' מד; ר"א וינפלד, שו"ת לב אברהם, ניו יורק תשל"ז, ח"א סי' קלג. תרתי לרב שמואל כ"ץ שהפגני לספרו של ר"א וינפלד.

סדרי יום העצמאות בקיבוץ הדתי (ראיון עם פרופ' דב רפל) (פרק ג)

סדרי התפילה

טו. אומר פרופ' רפל (עמ' 74): "דבר נוסף שלא מצא חן בעינינו, והתווכחנו על זה הרבה: התפילות ליום העצמאות עשו רושם של לקט, שאין לו שום דבר עצמאי: לוקחים קצת מכאן וקצת מכאן". טענה זו עלתה גם מן הצד השני — מצד נטורי קרתא (ראה עמ' 88). לאחרונה נתפרסם מאמר של פרופ' יוסף תבורי על סידור התפילה כאנתולוגיה של היהדות, ובו הוא מצביע על כך שהסידור אינו ספר בפני עצמו אלא יש בו אוסף של קטעים מן המקרא, ספרות חז"ל, הפיוט ועוד. בסוף דבריו הוא מתיחס לתפילות ליום העצמאות, ואומר שהעובדה שתפילות יום העצמאות הורכבה מתפילות השבת והמועדים באמת תואמת את אופיו של הסידור וכך היה צריך להיות.²³

יז. עוד אמר פרופ' רפל (שם): "בתפילה (ליום העצמאות שמתעם הרבנות הראשית) הופיע צירוף של 'לכה דודי' והצירוף הזה צרם, שכן זה לא שבת ואת 'לכה דודי' מזהים עם שבת". כנגד דברים אלה כתב לי הרב יצחק קראוס: "לענ"ד נראה שהפיוט 'לכה דודי' ברובו, חוץ משני הבתים הראשונים והבית האחרון, מכוון כולו לגאולה. והומן גרמה — אנשי צפת בתקופת ר' שלמה אלקבץ ראו בתקופתם עידן הגאולה אחר גירוש ספרד. זו הסיבה והרקע לחידוש הסמיכה".

יח. ביחס למחבר השיר 'עלה הדגל' (עמ' 76): הודיעני הרב שמואל כ"ץ כי בגנון הצינונות הדתית (תיק העשור) מצוי מכתב ששלח מאיר אור (אורליאן), שהיה חבר קיבוץ טירת צבי, לדב רוזן ובו גילה לו כי הוא מחברו של שיר זה.

יום העצמאות בחוג 'נטורי קרתא' (פרק ד)

יט. בפרק זה בדקנו את השקפת חוג 'נטורי קרתא' ביחס ליום העצמאות בעיקר לאור קטעי העיתונות של החוג. הזכרנו (עמ' 90 הע' 35) כי רוב המאמרים בעיתונות של המגזר החרדי המתון בענין יום העצמאות מוקדשים לטענות על כך שאין על מה לשמוח ביום זה. תמונה נוספת על גישת הציבור החרדי ליום העצמאות וסמליו ניתן לקבל מתוך תרשומות של דברי שדרנים המתייחסים ליום העצמאות בתחנות רדיו חרדיות (רדיו עולי איראן, רדיו 2000 ורדיו 10) ביום העצמאות תשנ"ח.²⁴

23. ראה: J. Tabory, 'The Prayer Book (Siddur) as an Anthology of Judaism', *Prooftexts*, 17 (1997), pp. 115-132.

24. א' הופשטיין, 'אנא השם הושיע נא', העין השביעית, 15 (1988), עמ' 40-42. המביא לרפוס של תרשומות אלה אינו מתמרד עם הטענות שהעלו השדרנים אלא מסתפק בהבאת דבריהם. התנגדות חריפה לאמירת הלל ביום העצמאות מצויה במכתב משנת תשי"ד של ר' הלל ליכטנשטיין, רבה של קראסנא, שנדפסה באגרות קודש הילולים, ברוקלין תשנ"ה, עמ' פט; 'ולפלא איך פיו הכשלים

מאכלים ליום העצמאות (פרק ה)

כ. הרב משה צבי נריה מציין מנהג להשאיר שלוש מצות מפסח לסעודת היום ולצרף להן לחם-חמץ, וזכר לקרבן תודה הבאים עמו חמץ ומצה (עמ' 94). נוסף כאן כי בנושא זה שלח הרב נריה מכתב שאלה בחנוכה תשט"ז לרב משולם ראטה: העירו לו כי במנהג זה, להשאיר מצות מפסח ולצרף להן לחם חמץ, יש חשש משום קדשים בחוץ. מה דעת הרב ראטה בענין זה? בב' אייר תשט"ז ענה לו הרב ראטה בקצרה, הרי עיקרי דבריו²⁵:

חלילה לנו לבדות מליבנו מנהגים חדשים, והקדמונים עמודי עולם היה בכחם להנהיג מנהגים ופשוטו כרוך ישראל, ועליהם אמרו מנהג ישראל תורה. וגם יש בזה קצת חשש משום שיהיה נראה כקדשים בחוץ.

כפי הנראה לא קיבל הרב נריה את הסתייגותו של הרב ראטה, שכן במהדורות תשט"ז (עמ' נב) ותשט"ז (עמ' עט) של ה'תקן' הוא כותב: "יש נוהגין להשאיר שלוש מצות פסח לסעודת היום ולצרף להן לחם-חמץ...". מכתבו של הרב ראטה הגיע סמוך ליום העצמאות תשט"ז ולא יכול היה הרב נריה לשנות משהו במהדורת תשט"ז, אך במהדורת תשכ"ב (עמ' פה) היה יכול להשמיט קטע זה או לפחות להשאירו ב"יש נוהגין". ואולם למרבה ההפתעה הוא השאיר את כל הנוסח שבמהדורות הקודמות עם שינוי אחד: במקום "יש נוהגין" כתב "ראוי להנהיג". (ואולי התכוון לומר שראוי שחכמי הדור ינהיגו את המנהג, ולא יבדה המון העם מנהג מליבו).

יום הזיכרון ויום העצמאות בבולי ישראל (פרק ח)

כא. בין היצירות האמנותיות שנוצרו לכבוד יום העצמאות הזכרנו את הכרזות (עמ' 136). לאחרונה פרסם משרד החינוך התרבות והספורט חוברת נאה המכילה את תצלומי רוב הכרזות הרשמיות ליום העצמאות שראו אור בשנים תש"ט-תשנ"ו. ליד הכרזות מובאים הסברים ופעילויות המתמקדים בתחום האמנות, כשהמטרה היא להחזיר ללב התלמידים ערכים אמנותיים ולאומיים.²⁶

שביליה התחילו לומר אחר התפלה פסוק הללו ה' כל גוים, ובעונותינו הרכים הגוים ראוי שיהללו וירנו, וזכו ליסד מדינה אשר בשם "ישראל" יכונה ועושים ככל הגוים עד שהגיעו לגיוס נשים ואחותינו כוונה יעשו...".

25. ראה 'אמירת הלל שלם בברכה ואכילת לחמי תודה ביום העצמאות — חליפת מכתבים', ישראל במדינתנו, לעיל הע' 14, עמ' 159-160.

26. רחל סכאג ואחרים (כתיבה), כרזות יום העצמאות, ירושלים [תשנ"ח]. אגב, לרשימת המחקרים שנחפרסמו על בולי ישראל (עמ' 138 הע' 8) נוסף את מחקרה של הגר צ'ובינסקי, 'השתקפות ערכים ציוניים בבולי הקק"ל בשנים 1930-1948', בתוך: קרן מלגות לעבודות גמר בנושאי קק"ל, הקרקע ויישוב הארץ, לתלמידי המכללות להכשרת עובדי הוראה בישראל, ירושלים תשנ"ה, עמ' 29-127. וראה ש"א נכון, 'ארונות קודש מאיטליה כבולים של מועדים לשמחה לשנת תשל"ג', טורי ישרון, לב (תשל"ב), עמ' 30-33.

כב. לאחר יום העצמאות תשנ"ח נדפס בול שכותרתו 'הכרזת העצמאות', ובו צילום נאה של דוד בן גוריון הקורא את מגילת העצמאות בעת טקס הכרזת המדינה כשלידו יושבים חברי הממשלה הזמנית (עיצוב: בתיא טון).

הבול בהלכה (נספח)

כג. אגב עיסוקנו בבולי ישראל ליום הזיכרון וליום העצמאות סקרנו מעט את מקומו של הבול בעולם ההלכה. להלן עוד פרטים אחדים.

בענין ערכו הכספי של הבול והחשש לגול (עמ' 146-147), הרי סיפור על הרב אברהם יצחק קוק²⁷: הרב סידר פעם גט ביפו, וכיון שהעדים שהוזמנו לא באו, הציעו פקידי בית-הדין את עצמם לשמש כעדים. הרב סירב לקבלם ונימוקו: "כשעובדים במשרד ציבורי, טבעי הדבר שנוטלים לפרקים נייר או מהדק או בול לצורך פרטי, והרי יש בכך משום חשש גול הפוסל לעדות".

ביחס לשאלה אם מותר להשתמש שנית בבול אשר מודבק על גבי מעטפה שנשלחה ולא הוחתמה בדואר (עמ' 147), כבר נשאל על כך ר' שמואל ואזנר, והשיב²⁸:

שמעתי מאז שאנשי מעשה בחו"ל קרעו הבול שלא לעשות עוול להמלכות מדינא דמלכותא, אמנם זה מידת חסידות, ומעיקר הדין לכאורה שייך להמקבל, דהשולח סילק עצמו כבר מזה.

בשאלה אם ראוי להדפיס כול עם תמונת רב (עמ' 148) דן גם הרב אליעזר יהודה ולדינברג. הוא נשאל: "אם יש להשתדל ולהציע לפני ועדת הבולאי הממשלתי להנפיק סדרת בולים לכבודם ולזכרם של גדולי ישראל מהדורות שלפנינו" (ראה גם עמ' 138 הע' 8). הרב ולדינברג סבור מכמה סיבות כי אין צורך להשתדל להנפיק תמונות גדולי ישראל בבולים, כגון: שכן לא ינהגו כתמונות שבבולים בכבוד הראוי, ועוד: יהיו תמונות של רבנים שבעצמם היו מתנגדים לכך שיצלמו את צורתם.²⁹

פרודיות רבניות ליום העצמאות (פרק ט)

כד. סקרנו פרודיות אחדות שנתחברו ליום העצמאות (עמ' 157-167).³⁰ לאחרונה קיבלתי

27. ש' רז, מלאכים כבני אדם, ירושלים תשנ"ד, עמ' 130.

28. ר"ש ואזנר, שו"ת שבת הלוי, ח"ה, בני ברק תשמ"ג, יו"ד סי' קעג.

29. ר"א ולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, ירושלים תש"ן, חלק טז סי' כו. תודתי לרב יהושע מונדשיין שהפנני למקור זה.

30. אגב, הפרודיה ליום העצמאות של גיל סלוביק ועמי פומרנץ שהבאנו בספר (עמ' 161-165) נדפסה תחילה בעיתון הבוגרים של "מכון לב" הנקרא "23STUD". בפרק זה התייחסנו לכל תופעת הפרודיות הרבניות שנתחברו בדורנו, ולכן נוסף כי צמד מחברים זה חיבר פרודיות רבניות נוספות. מר סלוביק שלח לי פרודיה פרי עטם, הכתובה בצורת עמוד תלמוד כולל רש"י ותוספות שעניינה ט"ו בשבט, ופרודיה נוספת על הגליונות לפרשת השבוע. הגב' נעמי בשיא מקיבוץ שדה אליהו מסרה לי

מפרופ' יוסף תבורי דף אנונימי ובו שבעה עשר סעיפים בדינים הומוריסטיים של הנפת הדגל ביום העצמאות. להלן אחדים מהם:

- א. בענין דגל שאול, כבר פסקו שיוצאים ידי חובה, שנאמר "ואנחנו בשם אלונינו נדגול", ואעפ"כ יש לכל בן ישראל להחמיר ולקנות דגל משלו בששה שקלים, לקיים את הפסוק "איש על דגלו".
- ב. יש שנוהגים לתלות דגל עמריקע לצד דגל ישראל ומנהג שטות הוא. ברם, בענין תליית דגלי עכו"ם על מבני ציבור יש להקל משום דרכי שלום.
- ג. מעשה באשה אחת ב"קריית משה" שתלתה דגל בו ביום, ועף ברוח, ולאחר שעיינת רבות, נוטה דעתי לומר שיצאה ידי חובת ההנפה, ואינה צריכה לחזור ולשנות.
- ד. נשים צדקניות נהגו לתפור שמלות מדגל ישראל, לקיים מה שנאמר "ודגלו עלי אהבה". ויש למחות בהם, ומכל שכן שאין לתפור בגדיים מדגל ישראל, מפני ביוזי המצווה.

התפילה לשלום המלכות והמדינה (פרק י')

התפילה לשלום המלכות

כה. סקרנו מקורות בדבר חיוב אמירת תפילה לשלום המלכות (עמ' 177-180). יש להוסיף כי נושא זה קיבל תוקף גם בספרות התקנות של קהילות ישראל בגולה. כך למשל בתקנה של מדינת מעהרין משנת 1650 כתוב³¹: "הסכמנו ליתן מי שבירך למלכות יריה [= ירחמה ה'] בכל שבת ושבת בכל קהלה וקהלה".

כו. התייחסנו לשאלה כיצד נהגה קהילה אשר סבלה מהמלכות בענין אמירת תפילה לשלום של אותה מלכות (עמ' 185, 195). והנה, הרב יעקב מזא"ה, שהיה רבה של מוסקבה בראשית המאה, כותב בזכרונותיו כי ברוסיה בסוף המאה ה"י"ט לא אמרו 'הנותן תשועה' אלא דילגו עליה: החסידים השמיטו מהסידור, המתנגדים הקפידו להדפיסה אך על פי הסכם חשאי לא אמרו, כלשונו: "סידור שלא נדפסה בו תפלה זו לא היה במציאות, ובית תפילה שהיו אומרים בו תפילה זו גם הוא לא היה במציאות".

פרודיה רבנית שנתחברה ע"י חבר הקיבוץ שמעון שורק, לקראת פורים תשנ"ח. תבנית הפרודיה כעמוד מהתלמוד, ועניינה: הווי הקיבוץ הדתי (שיפרץ הבית, הטבות למשפחות ברוכות ילדים, עבודה מחוץ לקיבוץ, ועוד). וראה עמודים, אור תשנ"ט, עמ' 4-5. הגב' רבקה דגן מטרה לי פרודיה בתבנית דף מהתלמוד שנתחברה בקיץ תשנ"ח, המוקדשת ליום הסטודנט וליום הבחירות של אגודת הסטודנטים באוני' בראילן. מחברה: מיכאל לינדנר, לשעבר גזבר אגודת הסטודנטים שם. וראה כעת אריאלה קרטי, רמת גן תשנ"ט, המתייחסת גם לנושא הפרודיה היהודית.

31. מתוך "היילפרין, תקנת מדינת מעהרין, ירושלים תשי"ב, עמ' 100. ראה גם: אניצ' רות, תקנת ניקולשבורג, ירושלים-תל אביב תשכ"ב, עמ' 51. אגב, בענין דברי מ' קטן על התפילה לשלום המלכות בצרפת שלאחר המהפכה הצרפתית (עמ' 184 הע' 20): ראה עוד במאמרו המקדים 'זוטות', המעין, תשרי תשנ"ב, עמ' 54-55.

עוד מספר הרב מזא"ה כי פעם אחת, בעת מרידה של הפולנים, ניתן צו שכל בני הדתות חייבים להתפלל בשלום המלכות. חזן אחד בבית הכנסת במוהילוב חיפש דרך להשתמש מחוב זה, שכן השליט אלכסנדר השני לא היה דמות חיובית והחזן לא רצה לשבח אותו ולהוציא דבר שקר מפיו. הרב אמר לחזן כי "הוא רק מזמר, ועל פי חוקי הזמרה אפשר לבלבל מעט בנגינה ולהבליע בנעימה את המקומות הקשים, ודי לחכימא ברמיזא". מה עשה החזן? העמיד לצידו נערים "הומים", וכשהגיע בתפילת 'הנותן תשועה' לקטע "הוא יברך וישמור וינצור ויעזור וירומם ויגדל וינשא למעלה" הבליע דבריו והנערים השמיעו כל מיני קולות, כך שקשה היה לשמוע את המלים שיצאו מפיו, אך הנוסח שאמר היה בערך כך: "תעקר ותשבר ותמגר וכו'", וכשנסיימו המלים האלה חדלו הנערים בניגונייהם והחזן השמיע קולו ברמה: "את אדוננו הקיסר אלכסנדר ניקלאיבטש וכו".³²

דב סדן הקדיש בזכרונותיו 'ממחוז הילדות' (תל אביב תרצ"ח) פרק שלם, 'הלכות מלכים' שמו, ליחסי היהודים בגליציה לקיסר, כולל תיאור ארוך על תוכן הדרשות של הרב לרגל יום הולדת הקיסר. בסוף דבריו (עמ' רסט) ישנה התייחסות ל'הנותן תשועה', כשלידעו "אפילו נאמרה בחמימות בפי חזן, לא פסקה להיות מורגשת כאבר זר, כספחת קטנה, במערכת התפילות". ביחס לסיום התפילה: "בימיו ובימינו תיושע יהודה וישראל ישכון לבטח ובא לציון גואל וכו'", מפרש סדן בשם אביו כי כוונת משפט זה היא שאפילו אם המלך הגוי טוב ליהודי מדינתו מוטב ליהודים בסופו של דבר כי בימי המלך ובימיהם תושע יהודה ובא לציון גואל.

ומסיפור לסיפור באותו עניין: הרב משה צבי סגל מספר באוטוביוגרפיה שלו³³ כי בשנת 1911, כשהיה בן שבע וחצי באוקראינה, למד את הפסוק "לא תוכל לתת עליך איש נכרי", וכשמע את תפילת החזן והמקהלה לשלום הצאר הרוסי, והקהל עומד על רגליו —

ישבתי ישיבת מחאה על קבלת עול מלכות נכרית על יהודים בסתירה לכתוב בתורת משה. גבאי בית הכנסת לא יכלו להתגבר עלי להקימני, דבר שגרם אי-נעימות לאבי. מאז הייתי עובד את בית הכנסת בהגיע תור ה'מי שברך' לצאר ניקולאי השני ומשפחתו.

בענין מנהג פרנקפורט הרי מה שכתב בשנת תקע"ח (1818) זלמן גייגר בספרו 'דברי קהלת' (פרנקפורט תרכ"ב, עמ' 74):

"הנותן תשועה" וכו' לא אמרו בפרנקפורט מעולם כל ימי אשר להם לכדם נתנה הארץ ולא עבר שר בתוכם.

32. ר"י מזא"ה, זכרונות, ד, תל אביב תרצ"ו, עמ' לב-לט. תודתי לר"ר מאיר גרוזמן שהפניני למקור זה. אגב, הבאנו סיפור על קיסר רוסיה שהיה חולה, והשלטונות הכריחו את היהודים להתפלל להחלמתו למרות שהתאכזר להם, והם כחרו בפרק קט בתהלים, בו כתוב "כהשפטו יצא רשע ותפלתו תהיה לתסאה, יהיו ימי מועטים פקדתו יקח אחר..." (עמ' 187 הע' 28). סיפור זה מצוי ביותר אריכות אצל הרב מזא"ה, זכרונות, ב, תל אביב תרצ"ו, עמ' כא-כג.

33. רמ"צ הלוי סגל, דור ודור, ירושלים תשמ"ו, עמ' 35. ומנגד, מספר א"י ברור, זכרונות אב ובנו, ירושלים תשכ"ו, עמ' 357, כי בעיירה אחת היה רב שהתפלל לשלום מלכות: "יהי רצון שהקיסר והקיסרית יחיו ויהיו בריאים, וגם השוטר פלוני שבעירנו".

כד. הזכרנו תפילת 'הנותן תשועה' שנאמרה בירושלים בסוף המאה הקודמת (עמ' 185). להלן מקור קדום יותר: ג' פין, קונסול בריטי בירושלים באמצע המאה ה-19, תיאר את הישוב היהודי בארץ בשנים 1853-1856. הוא מספר כי בעת הקמת בית הכנסת 'החורבה' בירושלים הוזמן להיות נוכח בתפילת ההודיה שערכו היהודים לאות הכרת טובה לממשלה הבריטית. נערכה שם תפילת 'הנותן תשועה' תוך אזכור המשפחה המלכותית, ואחריה נאמרה תפילה לשלום הקונסול הבריטי ומשפחתו.³⁴

כח. בעניין שמות המלכים המתברכים (עמ' 186 הע' 26) סיפר סמי גרונימן בזכרונותיו 'זכרונות של יקה' (תל אביב תש"ו, עמ' 25), כי בשנת 1883 הוא היה ביום הכתרתו של הצאר אלכסנדר השלישי באחת העיירות ברוסיה. לרגל המאורע נתקמה תפילה חגיגית בבית הכנסת:

על האלמימר (= בימה) ישבו פקידים רוסיים במדיהם, והחזן סילסל ממיטב סלוליו בתפילת "הנותן תשועה למלכים" לכבוד אלכסנדר אלכסנדרוביץ' ורעייתו המהוללה, הקיסרית מריה — כן, וחסל, כי הוא שכח את שם אביה. שעל כן התמשכה הה"א של מריה לאין שיעור, עד שמישהו הבין מצוקתו ולחש לו את השם ומיד הריע החזן בסערת-תרועה: פיאוודוובנה.

כט. בסידורים לפי מנהג תימן מצויה בתפילת שבת תפילת 'הנותן תשועה' לשלום הנשיא (עמ' 186). נוסף כי נוסח אחר של תפילה לשלום הנשיא נדפס מטעם הרבנים הראשיים לישראל לכבוד חיים ויצמן "בהמלא לו יובל וחצי שנים" לאומרו בבתי הכנסת כשבת פרשת תולדות תש"י.³⁵

התפילה לשלום המדינה

ל. נטינו לקבל דעת הסוברים שהסופר ש"י עגנון לא חיבר את התפילה לשלום המדינה אלא רק עזר בניסוחה (עמ' 192). יש לציין כי גם מאיר חובב מביא עדויות אחדות אשר מחזקות סברה זו.³⁶ אגב, חובב במאמרו מספר סיפור המצביע על יחסו של עגנון ליום העצמאות:

34. ראה אצל מ' איש-שלום, מסעי נוצרים לארץ-ישראל, תל אביב תשכ"ו, עמ' 670.

35. ראה צילומו אצל ר"ש כ"ץ, לעיל הע' 6, עמ' 490.

36. מ' חובב, 'עוד משהו על התפילה לשלום המדינה', הצופה, יד תשרי תשנ"ו. וראה תגובת ד' תמר, 'מי חיבר את התפילה לשלום המדינה?', הצופה, ג מרחשון תשנ"ו. למקורות אלה ולאוטוביוגרפיה של הרב סגל הפני מר יואל רפל, הכותב עבודת דיסרטציה על נושא התפילה לשלום המלכות והמדינה. וראה גם: מ' חובב, 'מתי נולד עגנון? והאם חיבר או לא חיבר תפילה לשלום המדינה?', הצופה, טו אב תשנ"ח. אגב, הזכרנו (עמ' 192 הע' 33) שהרב חיים דוד הלוי, שהיה מוכיחו הפרטי של הרב בצמ"ח עזיאל, ייחס את חיבור התפילה לשלום המדינה לרב. הרי דברים שכתב רח"ד בספרו תולדותיו ומפעלו הספרותי של מרן הרב ב"צ מאיר חי עזיאל זצ"ל, ירושלים תשל"ט, עמ' 18: "במאבק הקשה שניהל הישוב היהודי במלחמת העצמאות השתתף מרן הרב זצ"ל בעידוד הרוח

הייתי עמו [= עם עגנון] בסעודת ליל העצמאות בביתם של ר' אליעזר ודבורה אלינר ע"ה. ליוותיו לאחר מכאן לביתו שבתלפיות, כשאנו עוברים בתוך קהל החוגגים. כל הדרך לא הגיב על הסעודה וסכיכיה. כשנפרדנו כפתח ביתו שאלתי אותו להתרשמותו מן "הסדר" שהנהיג ר' אליעזר אלינר. השיב לי: "למדתי הערב הרבה דברים שיהיו יפים לי לסדר של פסח". הוא ראה את החג כפרפורציה הנכונה, והרצון להעמידו בשורה אחת עם המועדות שניתנו לנו משמים לא נראה לו. גם הידיעה שכאן עומדת לקום מדינה יהודית חילונית דימוקרטית לא הפעימה אותו.

כסיוע להתרשמות זאת נוסף כי בכל כתבי עגנון לא נזכר יום העצמאות אלא פעמיים; באחת מהם הוא מביא ויכוח על מעמדו של היום, ובשניה הוא מביע דעתו נגד המצעד הצבאי.³⁷

אני יודע שמתרגשים אצלנו במצעד הצבא ביום העצמאות, אני יודע שנושם מתרגשות מאד מזה, אבל עלי זה לא עושה רושם. אין לי שום חוש לדברים שיכולים לעשות בטכניקה.

לא. הזכרנו כי נתחברו מספר נוסחים של תפילה לשלום מדינת ישראל (עמ' 193). להלן נציג נוסח שחיבר הרב יעקב ברמן, שהיה רב בית הכנסת שבישיבת 'הדרום' ברחובות. נוסח ארוך זה כולל בין השאר גם תפילה לשלום הנשיא, מפקדי צה"ל, חיילים פצועים, יהודי התפוצות, וגם בקשה לביאת המשיח ולבניין בית המקדש. הנוסח נאמר שם מדי שבת וכמדומני שאינו נאמר במקומות אחרים. הביטוי 'ראשית צמיחת גאולתנו' אינו נמצא כאן (ראה שם). תודתי לידירי מר יאיר חמודות שמסר לי את הנוסח.

מודים אנחנו לך ה' צבאות אלוהי ישראל! אתה החילות להראות את עבדך את גדלך ואת ירך החזקה ותכנע לפנינו שבטי עמים ואת ארצך נתת לנו לאחוזת עולם; הגנו לפניך בתוככי ירושלים, ומה נאוו על הר בית ה' דגלי עמך ישראל אשר אהבת. אנא האל הנאמן! שלח אורך ואמיתך על נשיא המדינה, שריה ויועציה, על שרי הצבא ומפקדיו. חזק את לבם ואמץ את רוחם, ותקנם בעצה וגבורה מלפניך, ויראו שונאינו ויבושו, ינוסו ויסוגו אחור וכל חכמתם תתבלע. הושע ה' את עמך ישראל וחיל צבאינו חברך. חזק

חזיון ידי הלוחמים בכרכותי ותפלותי עד שזכה וראה את הקמת מדינת ישראל שאותה ראה כ"ראשית צמיחת גאולתנו". בטי מקורי שהכניסו באותה תפלה אשר חיברה בחום לבו ואש אהבתו לציין ומקראיה זו התפלה לשלום המדינה" שחיברה והציעה ל"מועצת הרבנות הראשית", ואשר נתקבלה כיום בכל ישראל כחלק מסדר התפלה". הרב אחיה שלמה אמיתי, הנ"ל הע' 10, אמר לי ששמע פעמים רבות מרח"ד כי ידוע לו שהרב עזיאל ניסח את התפילה הזו, ואף מטבעות הלשון המצויות בתפילה זו, האופייניות לתפילות אחרות שניסח הרב עזיאל, מחזקות את טענתו.
37. מתוך הקובץ מעצמי אל עצמי, ירושלים-תל אביב תשל"ו, עמ' 424, הדברים נאמרו בשנת תשכ"ה. ובפתחי דברים, ירושלים-תל אביב תשל"ח, עמ' 142-143, מביא עגנון ויכוח בין שרה רחביה הזקנה, אשר היתה ערשה את יום העצמאות יום משחה ושמחה ונתנה בו צדקה ומתנתה, לבין סופר סת"ם אשר התפלל על מנהגיה ביום זה ש"הרי כל מעשה המדינה מעשה שטן הוא".

ידים רפות וברכים כושלות תאמץ, חבוש פצעיהם והעלה ארוכה ורפואה שלמה למכאוביהם, לבלתי ידח ממנו נידח ולמען ישוּבו כולם בריאים ושלמים אל ארצך אשר חוננת ועטרת נצחון על ראשם. חוסה ה' על פְּזוּרֵי עַמְךָ בית ישראל, והיה להם מגן ומחסה, תאמר לאסירים צאו ולאשר בחוֹשֶׁךְ הגלו ותולִיכֶם במהרה קוממיות לארצנו. שלח משיח צדקך במהרה; הוא ישפוט תכל בצדק ולאומים במישרים. בית מקדשך יבנה בשמחת עולם. לא ישמע עוד חמס בארצנו, שוד ושבר בגבולנו. וכל עמי עולם ישוּבו ויחלו פניך ויקבלו עול מלכותך עליהם. לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. אמן.

לב. הזכרנו כי הרב משה צבי נריה כתב שיש לפתוח את ארון הקודש כעת אמירת תפילה לשלום המדינה ביום העצמאות (עמ' 194). כעת ראיתי בסידור 'תפלת ישראל', רמת גן תשכ"ד (ערך ד' גולדשמידט), שהעורך כותב כי בשחרית פותחים הארון והתזן והקהל אומרים תפילה לשלום המדינה וכן תפילה לשלום העולם. והרב יעקב ברמן בספר 'הלכה לעם' (תל אביב תשכ"ח, עמ' קסה) כותב שיש לומר תפילה זו בעמידה כשהזן אוחז ספר תורה בוורעו.

לג. בעניין הלחן לתפילת 'הנותן תשועה' (שם, הע' 41) נוסף כי לפני שנים אחדות נדפס צילום של חוזה שערכה קהילת בריצי'ב עם החזן חיים ירוחם בלינדמן (1798-1885) במחצית השנייה של המאה ה־19³⁸. בין פרטי ההסכם כתוב שם כי החזן מתחייב:

ובכל שבת שיתפלל וכן בכל יום טאביעל³⁹ לנגן הנותן תשועה להקיר"ה [= להקיסר ירום הרוזן עם המשוררים.

לד. בענין אמירת תפילה לשלום המדינה בארצות הגולה (עמ' 197): בסידורים של הוצאת ArtScroll בארה"ב לא נדפסה התפילה לשלום מדינת ישראל. רק במהדורה אחת הודפסה התפילה עבור הציבור הציוני.⁴⁰

לה. תיארונו את הויכוח שהתנהל בשנים האחרונות בענין אמירת התפילה לשלום המדינה בקרב הציבור הדתי-לאומי (עמ' 198-200). עתה נדפסו פרקים אחדים מ'ספר הגבאי' מאת הרב דוד אברהם ספקטור, שהיה רב הישוב נוקדים, הנמצא בהכנה.⁴¹ הפרק הרביעי מפרקים אלו מוקדש לתפילה לשלום המדינה ול'מי שברך' לחיילי צה"ל. בסעיף ג כתב המחבר:

38. ראה ע' צימרמן, שערי רון, תל אביב תשנ"ג, עמ' 229.

39. יום טאביעל (ברוסית) הוא יום שנמצא ברשימה (יום הולדת של משפחת המלוכה), כלומר יום גנוסיא.

40. ראה יי תבורי, 'הסידור (המודפס) כמקור לתולדות ישראל ותרבותו', בתוך: מ' רפלד — יי תבורי, סידור הנאו שפ"ח (מהדורה פקסימילית) עם פרקי מבוא ונספח ביבליוגרפי, רמת גן תשנ"ד, עמ' 9 הע' 32.

41. רד"א ספקטור, 'ספר הגבאי', מלילות, א (תשנ"ח), עמ' 300-301.

"בנוסח התפילה לשלום המדינה יש לומר "שריה ויועציה", ובהערה כתב: "ולא כמי שרצה לשנות ולמחוק את הנוסח הזה". הדברים מכוונים נגד חלק מהציבור הדתי-לאומי, שבעקבות הסכם אוסלו שינה כאן את הנוסח (ראה עמ' 200). בסעיף ד כתב המחבר:

בנוסח "ויברך שונאינו תחתינו" [= צ"ל: "תחתיים"] ב"מי שברך" לחיילי צה"ל יכוון לשונאי ישראל באומות הנלחמים נגדנו ולא לשונאי בעם ישראל.

דברים אלה נוגעים למה שהבאנו (בעמ' 186-187) בענין המשפט "ויפיל שונאינו תחתינו" שב'הנותן תשועה'.

חללי צה"ל בספרות הרבנית (פרק יא)

לו. בענין הויכוח הציבורי הנוגע לנוסח הכיתוב שעל גבי המצבה (עמ' 202): כעת נתפרסם מאמרו של יעקב נאמן, בו הוא תיאר את ההשתלשלות המשפטית בישראל סביב נושא זה, ולאחר מכן הוא בחן את הנושא מנקודת המבט של המשפט העברי. מסקנתו היא כי לאור מקורות המשפט העברי יש להתחשב בבקשת בני משפחתו של חלל להוסיף נימה אישית לכיתוב על גבי מצבה, גם כאשר מדובר בבית קברות צבאי שבו שולט כוונה עקרון האחידות.⁴²

קבורה

לז. הזכרנו שאלה שנתעוררה בשנים האחרונות, בדבר קבורת חייל נכרי בבית קברות יהודי (עמ' 205). גם הרב יהודה שביב דן בה⁴³, הרי מסקנתו:

ראוי היה לנהוג ברגישות יתר ולמצוא לחלל מנוחה בתוככי בית הקברות, כשניתן היה לשמור על המרחק המינימלי האפשרי במקרה זה. אף ניתן מראש לקבוע חלקה מתאימה בתוך בית העלמין לחסידי אומות העולם.

יזכור לחללי צה"ל

לא. הזכרנו כי ר' דוד תמר הסתייג מהנוסח שבתפילה לזכר חללי צה"ל: "ומסרו נפשם על קדושת השם, העם והארץ", שמשורה בין קדושת השם לקדושת העם והארץ, והציע לגרוס: "על קדושת השם ועל קדושת העם והארץ" (עמ' 208). לאחרונה כתב תמר כי במועצת הרבנות הראשית הוחלט פה אחד לקבל את הצעתו, אך לגרוס: "על קדושת השם ועל קדושת העם והארץ".⁴⁴

42. יי נאמן, 'זכותם של בני משפחת הנפטר לקביעת הכיתוב על המצבה — סקירת הנושא במשפט העברי', בתוך: מחקרים במשפט העברי ובהלכה (בעריכת א' אנקר וס' דויטש), רמת גן תשנ"ט, עמ' 237-261.

43. ר"י שביב, 'הנאהבים בחייהם! — ובמותם?!', תחומין, יד (תשנ"ד), עמ' 319-330.

44. ד' תמר, 'קדוש וקדשים', הצופה, יב אייר תשנ"ח, עמ' 6.

עמידה בצפירה

לט. הבאנו דעות הרבנים בשאלת העמידה בזמן הצפירה (עמ' 210-211) לענין זה נדרשו לאחרונה שני תלמידי חכמים. הרב יואל בן-נון במאמר שפרסם לקראת יום העצמאות תשנ"ח, העלה טענות אחדות נגד החושבים שמדובר במנהג גויים, כגון⁴⁵:

שאין במציאות שום עם ומדינה שנוהגים כך כיום, בכל העולם, שעם שלם עוצר מהלך חייו בכל מקום לקול צפירת זכרון ארוכה.

הוא גם מראה שצפירת הזיכרון "קרובה יותר למנהגי ישראל הקדומים, יותר מאמירת תהלים". את דבריו סיים בכך שיש לכוון בצפירה:

לא רק לזכרון הלוחמים שנפלו, אלא גם לתשובה, כדי שלא ירבו עוד נופלים בקרבנו. כבר פסקו כמה מרבתי זצ"ל לשתוק בצפירה, אפילו באמצע התפילה!

גם ר' יונה עמנואל נדרש לאחרונה לנושא הצפירה, במאמר בו ערך חשבון נפש על הישגיה של היהדות הנאמנה במדינת ישראל ביובל האחרון. וכך כתב⁴⁶:

האם באמת אסור לכבד את זכר הנופלים במערכות ישראל במדינה? אם עמידת דום בשעת הצפירה אינה מתאימה להשקפת היהדות, או יש לשבת שני רגעים על הרצפה, אות לאבלות על עשרות אלפי חיילים שנפלו במלחמה נגד אויבי ישראל. האם רב אחד בישראל פסק שאסור לכבד את זכרם, יחד עם שבטי ישראל?

נספח א — שני ימים טובים של יום העצמאות (תשנ"ח)

מ. ה' באייר בשנת תשנ"ח, יום העצמאות החמישים, חל ביום שישי. לפי מה שנקבע בחוק היה צריך להקדים את חגיגות היום ליום חמישי, מפני כבוד השבת ומניעת חילולה (ראה עמ' 125-126). ואולם מחמת חגיגות יובל החמישים נתקבלה החלטה בממשלה לחגוג את החג גם ביום שישי. משום כך עלתה שאלת סדרי התפילה — מתי להתפלל את תפילות יום העצמאות? שאלה זו נתעוררה אחר הדפסת ספרנו.

הרב יואל בן-נון כתב כי עיקר חשיבות ההלל היא ביום שישי ה' באייר, שכן בו ביום הוכרזה מדינת ישראל, ולכן מי שאומר הלל בברכה יאמר אותו בציבור ביום שישי, ואילו ביום חמישי יאמר עם ציבור בלי ברכה. ואם לא יהיה ציבור לאומרו ביום שישי יאמר אותו ביום חמישי עם הציבור. וסיים דבריו: "כל זאת לענ"ד, אם לא יפסקו אחרת ברכנות הראשית לישראל, שהם המופקדים על סמכות התורה הציבורית במדינת ישראל, וכאשר יפסקו כן נעשה, ואבטל דעתי למעשה מפני סמכותם ופסיקתם".⁴⁷ והנה, בידיעה שנתפרסמה בעיתון

45. ר"י בן-נון, 'המזמר הזה הוא שלנו', הצופה, ג אייר תשנ"ח, עמ' 8, 11.

46. י' עמנואל, 'יובל ליהדות הנאמנה במדינת ישראל', המעין, תמוז תשנ"ח, עמ' 65-70. הציטוט הוא מעמ' 69. וכן: הנ"ל, אחרי הפגנה הגדולה בירושלים, המעין, ניסן תשנ"ט, עמ' 58.

47. ר"י בן-נון, שם.

שבוע קודם פרסום מאמרו של הרב בן-נון נאמר כי מועצת הרבנות הראשית לישראל קובעת את אמירת ההלל ליום חמישי ד' באייר בלבד.⁴⁸

נספח ב — ספורט ויום העצמאות

מא. הזכרנו שבקיבוצים אחדים נהגו לקיים תחרויות ספורט ביום העצמאות (עמ' 58). להלן נרחיב מעט בנושא הספורט ביום זה.

בשנים הראשונות למדינה נהגו לקיים ביום העצמאות מפעלי ספורט בתחומים שונים. בתחילה היו תחרויות כדורגל, מירוץ שליחים, שייט.⁴⁹ במשך שנים אחדות, החל משנת תשי"י, היה המאורע הספורטיבי הבולט של יום העצמאות: מירוץ העצמאות. מסלול המירוץ היה מתל אביב לירושלים, השתתפו בו מאות רצים מאגודות הספורט בישראל, כל רץ עבר מרחק של אלף מטר. היזמה למירוץ העצמאות באה מטעם ועדת יום העצמאות המרכזית, כשהמטרה במפעל זה היתה סמלית: עלייה של הנוער הספורטאי לירושלים הכירה ושיתוף כל הנוער הישראלי במפעלי הספורט.⁵⁰

מירוץ זה עורר ויכוח בין מומחי הספורט בישראל. היו שדיברו בשבחו: הוא מפתח את כושר הספורטאים, הוא מפייח את הריצה — "הספורט הכריא ביותר" — בקרב הנוער, וכן: לעובדה שהרצים מגיעים לירושלים הכירה יש תועלת תעמולתית. היה אף מי שראה בכך "גולת הכותרת של מפעלי תרבות הגוף במדינה", ו"פאר מפעלי הספורט במדינה". לעומתם היו למפעל גם מתנגדים, עם נימוקים שונים: הוא נערך במקומות רחוקים מהציבור וכך ערכו התעמולתי נפגע, הוא גורם נזק גופני לרצים שכן הם רצים על כבישי אספלט ותחת שמש לוהטת, אין שיתוף של ההמונים בספורט ובהתענינות בו.⁵¹ שנים אחדות לאחר תחילת שמש זה של מרוץ העצמאות הוא פסק (בתשט"ז או בתשי"ז), ובחגיגות העשור למדינה בשנת תשי"ח לא אורגן כל מפעל ספורט בקנה מידה ארצי בשבוע חגיגות יום העצמאות.⁵²

48. ראה הצופה, כו ניסן תשנ"ח, עמ' 2. מכל מקום בקרב ציבור המתפללים לא היה הדבר ברור. כך למשל, בבית הכנסת בירושלים שבו התפללתי ביום שישי לא אמרו תחנון ולא אמרו הלל.

49. ראה מ. ל. (= מ' לרר?), 'דרוש: ספורט!', ספורט ישראל, ב אייר תשי"ב (27.4.52), עמ' 2. הוא אגב מתלונן על "שחג עצמאותנו אינו מנוצל להתמודדות רבת-היקף, באווירה חגיגית והוגנת, המסייעת להידוק היחסים ושיפור האיכות הספורטיבית". תודתי נתונה למר חגי חריף שהפנני למקורות בעיתוני הספורט. וראה גם תיאור המירוץ שכתב יו"ט לוינסקי, ספר המועדים, ח, תל אביב תשי"ז, עמ' 493, 499, 501.

50. ראה דברי ב' בג (מוזכר המחלקה להכשרה גופנית במשרד החינוך), בחדשות הספורט, ב אייר תשט"ז (24.4.55), עמ' 3. נושא אחר הוא מירוץ הלפיד, ראה עליו מ' עזריהו, פולחני מדינה, באר שבע תשנ"ה, עמ' 58.

51. הרעות השונות ראה ספורט ישראל, ח ניסן תשי"ד (11.4.54), עמ' 2; חדשות הספורט, ב אייר תשט"ז (24.4.55), עמ' 3; מאמר המערכת, 'ספורט בחג העצמאות', שם, ז אייר תשט"ז (18.4.56), עמ' 2.

52. ראה א' אלכסנדרוני, 'חג העשור בלי ספורט', חדשות הספורט, יד אייר תשי"ח (4.5.58), עמ' 2.

תחרות ריצה כמנהג בחג יכולה להצטרף למערכת המשחקים המוכרת לנו בחגים אחרים, המשמשים תעסוקה בשעות הפנאי, כדוגמת הקלפים בחנוכה ובפורים והאגוזים בפסח.⁵³ ומה לריצה וליום העצמאות? ראשית, הריצה של נערי ישראל בארצם מבטאת את הקשר והזיקה לארץ (מעין המנהג ללכת ביום העצמאות ארבע אמות בארץ ישראל). שנית, הישג ספורטיבי מלמד על כוח פיזי של בעל ההישג, ויש אפוא בפרסום ההישגים שבתחרות מעין הפגנת הכוח של "צעירי ישראל" שישנה במצעד הצבאי.⁵⁴ ולבסוף: יתרון יש לפעילות הספורטיבית על משחקים אחרים, שכן היא מביאה תועלת בריאותית.

נושא נכבד הוא יחס היהדות להתעמלות ולספורט.⁵⁵ כאן נסתפק בהבאת שני מקורות המצדדים בפעילות הגופנית. הרמב"ם בכתביו מתייחס כמה פעמים להתעמלות ולתועלת הרפואית שבה. כך למשל בספרו 'פרקי משה ברפואה' הקדיש מאמר שלם (יח) להתעמלות (ציד, משחקי כדור, היאבקות), לזמן הראוי לה ולכמותה. הרי קטע מדבריו:⁵⁶

המשוכח שבמיני ההתעמלות [הוא שיתעמל] עד יגיעת הגוף שתרגיל הנפש ותשמח, כמו הצודה [= ציד] והצחוק בכדור. כי תנועת הנפש מן הצחוק דיה שיגיעו משיעורה. כי רבים סרו חלייהם מהם בסכת שמחה ששמחו לכד... ותכרין בכל מיני ההתעמלות שתחבר [= שתגורן] בהם לבעליהם, עד שיגיעה שמחה ושעשוע וגילה. והרבר היותר נקל להגיע בו זה הצחוק בכדור הקטן, על שאר מיני ההתעמלות.

מקור שני הם דברי המתנך אליה מורפורגו (1740-1830), שכתב בשנת 1784 פרוגרמה פדגוגית לחברת 'חינוך נערים' בברלין, לפי סדר השנים. אחד הסעיפים מוקדש להתעמלות:⁵⁷

53. ראה למשל י' ריבקינד, 'תוכחת משחק', הדואר, ה (תרפ"ו), עמ' 101-102, 123-124, 133-134; מ' וא"י ברור, וזכרונות אב ובנו, ירושלים תשכ"ז, עמ' 66-67, 244-245, 352-353; א' בניעקב, מנהגי יהדות בכל בדורות האחרונים, ח"ג, ירושלים תשנ"ג, עמ' 163-167; י' קוטיק, מה שראיתי..., הל אביב תשנ"ט, עמ' 258-259. וראה מרים סמואל, 'המשחק בעיני חז"ל: כלי חינוכי או ביטול זמן?', בשדה חמד, תשנ"ז, 1, עמ' 61-76.

54. על חשיבות ההתעמלות של צעירי ישראל לחוסנה של ארץ ישראל ידועים דברי ראי"ה קוק באורות, ירושלים תשמ"ב, עמ' פ: "ההתעמלות, שצעירי ישראל עוסקים בה בארץ-ישראל לחזק את גופם בשביל להיות בנים אמיצי כח לאומה, היא משכללת את הכח הרחני של הצדיקים העליונים, העוסקים ביחודים של שמות הקדושים, להרכות הכלטת האור האלהי בעולם". הרב סגל, לעיל הע' 33, עמ' 210, מצטט מנאומו של ז' זיבוטנסקי מייסד בית"ר בשנת תרפ"ט: "הנוער העברי חייב ללמוד מקצועות ספורט המגן: אגרוף, סיוף, ג'יאו, ג'יצו, היאבקות. הנוער העברי הספורטיבי ידע להשיב למתקיף מנה אחת אפיים, הוא ישמור על כבודו ועל כבוד העם לכל יחלל האויב, אבל בשום פנים לא יכבוז ומנו לכדורגל וכדומה, שאין בו שום הישג חינוכי ולאומי!".

55. ראה ז' מונטנר, 'ההתעמלות אצל היהודים', בתוך: ספר זכרון לפרופ' זיסמן מונטנר ז"ל (בעריכת יהושע ליבוביץ), ירושלים תשמ"ג, עמ' יא-כג; י' ליבוביץ, 'הרמב"ם על ההתעמלות', שם, עמ' כד-כו; א' שפיר, 'הרב קוק וחסד לפעילות גופנית ולספורט', הגיגי גבעה, ד (תשנ"ח), עמ' 147-157.

56. רמב"ם, פרקי משה [ברפואה], מהד' ז' מונטנר, ירושלים תשכ"א, עמ' 218-219.

57. מתוך המאסף, תקמ"ו, עמ' ע.

בין סדר הזמנים יתקנו שעות אשר בהם הנערים יצחקו במקל או באבן יד או בכל דבר אשר יקל על האדם נענוע אבריו, והוא דבר טוב לבריאות ונחמד ללימוד המלאכות כגון צחוק הכדור וכדומה, ולא כאותם אשר חשבו אותו לאיסור, כי שמורה וערוכה היא בדברי רז"ל: לא חרבה ירו[ש]לים אלא בשביל שהיו מצחקים בכדור בשבת, אלמא בחול שרי! ומינה שמעינן שהצחוק הזה מנהג ישראל הוא.

אכן, מקורות אלה אינם מתייחסים לספורט התחרותי אלא לספורט לשם בריאות בלבד. אולם יש אומרים שתחרויות ספורט פומביות מהוות כלי השפעה חשוב על הצופה, שבמקדם או במאוחר יעבור משיבה וצפייה לקימה ועשייה.

מפתח עניינים

יום הולדת כו לג	ארון קדש א כא לב
יום הכיפורים יד	ברחן כד
יום העצמאות	בולים כא-כג
בתפוצות ב טו	בית קברות צבאי לו לז
חגיגות מ	ברכת שהחינו ג ד ז
יומיים מ	ברכת שעשה נסים ד
יום ירושלים ד ט	גבאי כו לה
זכור (תפילה) לח	גיוס נשים יט
ילדים א	גילוח ו
כותל מערבי יד	דגל יח כד
כלי תקשורת יב יט	דרשות יא יג
כרזות כא	הגדה ד
ל"ג בעומר ב	הלכה ב-ו כג
לימוד תורה יב	הלל א ג-ו ט יד טו יז כ מ
לכה דודי יז	הפטרה ד ח
מאכלים ד כ ל	התקוה יד
מגילת העצמאות א ה	ויכוחים ה ח ל לו
מירון מא	חזון ה כו כח לב לג
מנהגים יב יג כ לט מא	חירות א
מספר שנות המדינה יג	חללי צה"ל לו-לט
מצבה לו	חנוכה א מא
מצעד ל מא	חסידות סאטמר ג
משחקים מא	חרדים ה י יט
ניגון יד כה לג	ט"ו בשבט כד
נישואין ב	טיול ד י יב מא

אהרן ארנד

שבת כה מ	סידורים ז-י טז כה כו לד
שופר יד	סעודת חג ד ל
תמונת רב כג	ספורט מא
תספורת ו	ספרות ילדים א
תענית ב	ספרים על חגים א
תפילות	ספר תורה ד לב
לשלום המדינה ד ל-לה	פורים א מא
לשלום המלכות כה-ל	פיוט יא
לשלום הנשיא כט לא	פסח ג כ ל מא
לשלום חיילי צה"ל יא לה	פרודיה כד
מנחה ח יב	פרס ישראל יב
ערבית ד ז יב	צפירה לט
שחרית ד ח י	קבורה לו
תפילין ז	קיבוץ טז-יח כד
תקן יום העצמאות ח	קריאת התורה ד
תשעה באב ב	רבנות ראשית ב ד ו-ח לח מ